

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

СИТНЯК РОМАН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 81-112:81'371

ДІАХРОННА СЕМАСІОЛОГІЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН

10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Глущенко Володимир Андрійович,
Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»,
завідувач кафедри германської та слов'янської філології.

Офіційні опоненти доктор філологічних наук, професор
Лучик Василь Вікторович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри загального і
слов'янського мовознавства.

кандидат філологічних наук, доцент
Сорока Тетяна Вячеславівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
доцент кафедри англійської мови та перекладу.

Захист відбудеться «26» березня 2015 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.05 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65045, м. Одеса, вул. Єврейська, 25.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «25» лютого 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Дружина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасне мовознавство ґрунтується на досвіді лінгвістичних досліджень, і тому, без сумніву, актуальним є звернення до наукової спадщини мовознавців минулого. У XIX ст. з'явилася та набула значущості для лінгвістики семасіологія як розділ науки про мову, що досліджує чинники постійних змін у мові та збагачення її словникового складу.

Лексико-семантична підсистема постає однією з найбільш складних підсистем мови. На відміну від фонологічної та граматичної підсистем, вона безпосередньо пов'язана з об'єктивною дійсністю, є її віддзеркаленням. Своєрідність лексико-семантичної системи мови пояснюється також багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями).

В. І. Абаєв наголошував на тому, що жоден аспект мови не викликає такого широкого, загальнолюдського інтересу, як лексика. У той час як фонетика та граматики залишаються переважно «внутрішньою» справою вузького кола фахівців, немає нікого, починаючи від дітей, що тільки пробують лепетати, до прославлених мудреців, хто б не замислювався над словами та їхніми значеннями.

В основі діяхронної семасіології як окремої галузі мовознавства лежить принцип історизму, засновниками якого вважають таких учених, як Ф. Бопп, Я. Грімм, Р. Раск та О. Х. Востоков. Підґрунтям діяхронних досліджень у мовознавстві XIX ст. стало висвітлення еволюції семантичних змін, пояснення їх рушійної сили, при цьому як допоміжні досить широко використовувалися нелінгвістичні науки.

Період 20-х – 80-х рр. XIX ст. характеризується широким еволюційним (але не завжди конкретно-історичним) підходом до культури та поясненням семантики слів психологією народу. Філософський підхід до тлумачення лексичного значення змінюється психологічним аналізом. Єдність семантики багатьох слів пояснюється при цьому спільними психологічними закономірностями людства, а відмінності – різницею у психології народів. Дослідниками мови, ідеї яких заклали підвалини сучасного мовознавства і зазнали подальшого переосмислення та вдосконалення у працях послідовників, були Ф. Бопп, Я. Грімм, Р. Раск, О. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, І. І. Срезневський, В. фон Гумбольдт, А. Шлейхер, В. Вундт, Х. Штейнталь, О. О. Потебня, Б. Дельбрюк, Г. Пауль та ін. Ці вчені, так само, як і переважна більшість їхніх послідовників, проводили свої дослідження на матеріалі мов індоєвропейської сім'ї. На сьогодні саме історію індоєвропейських мов досліджено найбільш повно, зокрема й з погляду семантики. Наукові розвідки з лінгвістичної історіографії XIX – початку XXI ст. містять важливі твердження щодо вивчення семантики слова в її діяхронному розрізі, водночас, спеціальних праць, присвячених цій проблемі, у лінгвістиці немає. Можемо назвати лише окремі статті, у яких розглянуто певні аспекти зазначеної проблеми.

Отже, ми виходимо з того, що пропонована тема є малодослідженою і водночас актуальною, оскільки її розкриття дозволить висвітлити погляди мовознавців XIX – початку XXI ст. на розвиток діяхронної семасіології як самостійної галузі мовознавства.

Попри безперечну значущість діяхронної семасіології у сучасному мовознавстві, історія становлення та сучасний стан її у лінгвістичній історіографічному аспекті на сьогодні висвітлено недостатньо, що й зумовило **актуальність** нашого дослідження.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Робота пов'язана з науковою темою кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» «Актуальні проблеми лінгвістики тексту і дискурсології», затвердженою Міністерством освіти і науки України та зареєстрованою в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації за номером 670812F21520. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (протокол № 4 від 14 листопада 2012 року) і погоджено в бюро Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної Академії наук України (протокол № 5 від 17 грудня 2012 року).

Метою наукової розвідки є розкриття поглядів мовознавців XIX – початку XXI ст. на категорію діахронної семасіології та на причини історичного розвитку лексичної семантики слова в індоєвропейських мовах.

Мету дослідження конкретизовано у таких **завданнях**:

- теоретично обґрунтувати поняття *діахронна семасіологія*;
- розкрити погляди європейських мовознавців XIX – початку XXI ст. на семантичну структуру слова в її діахронному русі та виявити джерела цих поглядів;
- дослідити еволюцію впливу допоміжних наук на бачення вченими причин і закономірностей семантичних змін;
- висвітлити роль лінгвістичних та нелінгвістичних наук у поясненні процесу реконструкції лексичного значення слова;
- проаналізувати класифікації семантичних змін;
- встановити актуальність ідей компаративістів XIX – XX ст. для сучасного мовознавства.

Об'єктом дослідження постає розглянута в лінгвістично-історіографічному аспекті сукупність наукових текстів з історичної семасіології індоєвропейських мов, авторами яких є мовознавці XIX – початку XXI ст.

Предметом дослідження стали погляди лінгвістів на розвиток семантики слова та на принципи реконструкції семантичної структури слів в індоєвропейських мовах на різних етапах їхнього розвитку.

Методологію дослідження зумовлено метою, завданнями та специфікою аналізу поглядів учених. Огляд концепцій надано залежно від хронології, внеску вчених у лінгвістику та значення їхніх тверджень для свого часу. Відповідно до поставлених завдань у роботі використано *актуалістичний метод*, який бере за основу принцип історизму і дає змогу за допомогою сучасних знань простежити розвиток певних лінгвістичних концепцій у минулому та передбачити деякі тенденції майбутнього розвитку відповідних теорій. Термін *актуалістичний метод* щодо праць з лінгвістичної історіографії першим використав В. А. Глушенко. Це загальнонауковий метод і без його використання будь-яке дослідження лінгвістично-історіографічного характеру видається нам неповним і взагалі мало можливим. Методологічну основу актуалістичного методу становлять *принципи історизму, причиновості, системності та принцип загального зв'язку явищ*. Вони складають *онтологічний компонент методу*, за допомогою якого дослідник сприймає світ як певну складну цілісність, подану у філософських категоріях. Сукупність таких прийомів та процедур, як аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція, складають *операційний компонент актуалістичного методу*, що допомагає вченому здійснювати відповідні дослідження. Мета дослідження, що полягає в розкритті поглядів мовознавців XIX – початку XXI ст. на діахронну семасіологію та на причини історичного розвитку лексичної семантики слова в індоєвропейських мовах, є *телеологічним компонентом актуалістичного методу*.

Наукова новизна полягає в тому, що в дисертації вперше зроблено спробу виявити й науково обґрунтувати погляди мовознавців на принципи діахронного дослідження семантичної структури слів та розкрити закономірності розвитку компаративістики у такій важливій її царині, як діахронна семасіологія.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження вбачаємо в тому, що його матеріали сприятимуть розв'язанню важливих теоретичних проблем історіографії мовознавства. Крім того, у процесі розкриття теми дисертації було розроблено методіку лінгвістично-історіографічного дослідження проблем діахронної семасіології. Хронологічний та концептуальний підходи до упорядкування фактичного матеріалу зумовили специфіку його систематизації на основі принципів об'єктивності та історизму.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати здійсненого дослідження можуть бути застосовані у викладанні курсів: «Історія лінгвістичних учень», «Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» на філологічних факультетах вищих навчальних закладів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації було обговорено на засіданнях кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного інституту іноземних

мов (з 01.06.2012 – ДВНЗ Донбаський державний педагогічний університет Горлівський інститут іноземних мов) (2007–2014) та висвітлено на міжнародних науково-практичних та наукових конференціях: «Східнослов'янська філологія: Від Нестора до сьогодення» (м. Горлівка, 2008), «Лінгвістичні аспекти мовної комунікації: функціонально-прагматичний, семантичний та когнітивний параметри досліджень» (м. Горлівка, 2008), «Лінгвістика та лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми і перспективи розвитку» (м. Бердянськ, 2009), «Проблеми зіставної семантики» (м. Київ, 2010), «Східнослов'янська філологія: Від Нестора до сьогодення» (м. Горлівка, 2011), «Русский язык и литература в школе и в вузе: проблемы изучения и преподавания» (м. Горлівка, 2012), «Розвиток практичного мислення в процесі навчання іноземних мов» (м. Горлівка, 2012), «Сучасні тенденції викладання другої іноземної мови в школах і вищих навчальних закладах» (м. Горлівка, 2012), «Інноваційні технології у вивченні іноземних мов» (м. Горлівка, 2012), «Методологія та історіографія мовознавства» (м. Слов'янськ, 2013), «Східнослов'янська філологія: Від Нестора до сьогодення» (м. Горлівка, 2013), «Загальні проблеми фразеології» (м. Горлівка, 2013), «Сучасні лінгвістичні парадигми» (м. Горлівка, 2014).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено в дванадцяти публікаціях: п'ять статей, опублікованих у фахових виданнях, визначених ДАК України, і одна – у фаховому виданні Росії.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (322 позиції). Загальний обсяг роботи становить 219 сторінок, з них 191 сторінка основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито сутність і стан наукової проблеми, обґрунтовано вибір теми дисертації та актуальність її дослідження, зазначено зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; сформульовано методи аналізу, наукову новизну роботи, її теоретичне та практичне значення. Наведено дані про апробацію результатів дисертаційного дослідження.

У **першому розділі «Лінгвістичноісторіографічний аспект дослідження праць з діяхронної семасіології. Метод і напрями дослідження»** зроблено огляд праць лінгвістичноісторіографічного спрямування, присвячених історичному дослідженню семантичної структури слів індоевропейських мов. Відповідно до цього визначено метод і напрями дисертаційного дослідження.

Значну увагу приділено визначенню співвідношення семасіології та інших лінгвістичних наук, виокремленню предмета та завдань діяхронної семасіології, розгляду впливу на неї нелінгвістичних наук і важливості діяхронних досліджень семантики.

В. А. Звегинцев розглядає семасіологію як частину лексикології, оскільки лексику та словниковий склад мови в цілому вивчає саме лексикологія, а семасіологія досліджує мову тільки з одного погляду, що характеризує слово як одиницю словникового складу мови, а саме в аспекті значення. З двох розділів лексикології – семасіології та ономасіології – до компетенції першої він відносить дослідження природи лексичного значення, типів лексичних значень, закономірностей розвитку значень слів, класифікацію типів змін значень, синонімію, антонімію, полісемію тощо.

О. І. Смирницький переконував, що залучення до лексичних досліджень інших наук як допоміжних, не в змозі оминати жоден учений.

Предметом дослідження діяхронної семасіології є лексичне значення слова, але, на відміну від синхронії, це значення вивчається не на певному часовому зрізі, а охоплює всі доступні етапи його еволюції.

Відповідно до загальної природи діяхронії завданнями діяхронної семасіології є простеження історичного становлення лексичного значення слова, дослідження причин семантичних змін, періоду їхньої тривалості й тенденцій семантичної еволюції.

Важливість історичного дослідження семантики у своїх працях докладно обґрунтовували О. О. Потебня, М. М. Покровський, О. І. Бодуен де Куртене, М. Д. Андреев, В. Лабов, В. І. Георгієв, Г. Якобсон, О. М. Трубачов, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов, В. В. Левицький та інші.

У розділі розглянуто студії, автори яких зверталися до поглядів Г. Пауля, М. Бреалю, М. М. Покровського, О. М. Трубачова та інших дослідників семантичної структури слова в діяхронному аспекті.

Історія семасіологічних досліджень, що характеризується переходом від панівних філософських підходів щодо з'ясування лексичного значення слова періоду до XIX ст. до більш конкретних лінгвістичних досліджень XIX – початку XX ст., відображає намагання дослідників отримати якомога точніші наукові результати.

Одним із головних досягнень у дослідженні лексичного значення слова В. В. Левицький вважає класифікацію семантичних змін Г. Пауля (звуження, розширення, перенесення та зміщення значення). Незважаючи на певні недоліки, підкреслює вчений, вона з певними уточненнями та доопрацюваннями подається в усіх підручниках з лексикології.

В. А. Звєгінцев відзначав, що В. Вундт ставив важливість глибоких психологічних досліджень цього процесу понад спроби досягнути конкретніших результатів за рахунок спрощення досліджень і, як наслідок, надати їм більшої зручності. В. Вундт писав про неприпустимість переоцінки важливості логічних досліджень цього аспекту.

Л. Г. Зубкова зауважує, що О. О. Потебня ще до узуального та оказіонального значень Г. Пауля, розглядаючи внутрішню форму слова, виділяв уявлення змісту та уявлення форми (те, як ми це мислимо). Діяхронічне вивчення мовних явищ було для вченого найважливішим.

М. М. Покровський зробив великий внесок у розвиток науки про семантику слова і фактично став засновником російської семасіології.

Найважливішими темами, над якими працював М. М. Покровський у галузі семасіології, В. В. Виноградов визначив такі: закономірність семантичних змін, загальні закони зміни лексичного значення слів у різних мовах, дослідження лексичних змін за *колами уявлення* та дослідження семантичної історії різних лексико-морфологічних словотвірних категорій слів. Питанням семантичних закономірностей займалися Л. Єльмслєв, Е. Косеріу, М. Бирвиш, В. А. Глущенко.

Одним із відомих радянських дослідників семантики, який викликав неабиякий критичний інтерес представників того ж радянського мовознавства, був М. Я. Марр. Дослідження семантики учений здійснював за допомогою так званого *палеонтологічного аналізу* (метод дослідження змістовної сторони мови) та *чотириелементного аналізу* (метод дослідження формальної сторони слова), яким М. Я. Марр замінив порівняльно-історичний метод (В. В. Левицький).

У другій половині XX ст. з'являється психосемантика, що є розділом загальної психології і вивчає процеси формування та психологічну структуру значень. Цей термін було введено одночасно двома психологами В. Ф. Петренком і О. Г. Шмельовим. Теоретичні підстави надання лексичному значенню статусу психологічної категорії містять дослідження Л. С. Виготського, О. О. Леонтьєва, О. Г. Асмолова, В. Ф. Петренка, О. Г. Шмельова та ін.

Аналізуючи науковий доробок відомих мовознавців з діяхронної семасіології в лінгвіоісторіографічному аспекті, ми застосували актуалістичний метод В. А. Глущенка, методологічну основу якого становлять принципи історизму, причиновості, системності та принцип загального зв'язку явищ. Вони складають онтологічний компонент методу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як певну складну цілісність, подану у філософських категоріях.

Про застосування актуалістичного методу у своїх лінгвіоісторіографічних працях писали В. М. Овчаренко, О. Л. Жихарєва, О. М. Абрамичева, О. М. Голуб, К. А. Тищенко, А. С. Орел, О. В. Холодов, І. М. Рябініна, О. О. Клець, Н. В. Холодова, О. О. Фельчак, О. Ю. Марченко, Т. І. Приступа.

Матеріал дисертації досліджено за напрямками, співвіднесеними з такими питаннями: 1) важливість досліджень з діяхронної семасіології для побудови мовної картини Європи; 2) різні шляхи пояснення семантичних змін мовознавцями XIX – початку XXI ст.; 3) роль нелінгвістичних наук у з'ясуванні причин та закономірностей семантичних змін; 4) класифікації семантичних змін; 5) важливість досліджень з діяхронної семасіології XIX – XX ст. для сучасного мовознавства.

Другий розділ «Спроби діяхронного дослідження лексичної семантики в мовознавстві 20-х – 80-х рр. XIX ст.» присвячено початку розвитку семасіології як науки і висвітлено філософський етап дослідження лексичного значення слова.

Період панування філософського підходу до потрактування семантичних процесів пов'язаний переважно з видатним німецьким дослідником мови В. фон Гумбольдтом, який вбачав головне завдання мовознавства в розв'язанні питання про те, чи володіють мови певною формою духовного впливу, чи залежить рівень культури суспільства від мови, якою це суспільство розмовляє. В. фон Гумбольдт уважав за необхідне об'єднати та науково дослідити характер народу, суб'єктивний характер індивіда та характер мови.

Для проникнення у сутність мов В. фон Гумбольдт, слідом за Г. Гегелем, розробляв «діалектичний метод», що передбачає всеохопний розгляд спільних рис і відмінностей у досліджуваних мовах.

Засновник неогумбольдтианства Й. Л. Вайсгербер наполягав на тому, що в кожній окремій мові закладено різні типи сприйняття світу. Кожне суспільство має своє світосприйняття, що формувалося відповідно до долі певного мовного суспільства, його географічного положення, історії, його духовних цінностей.

Дух народу, який В. фон Гумбольдт вважав найважливішим чинником будь-якого розвитку мови, є занадто загальним та всеохопним, занадто філософським.

У розділі розкрито погляди видатного українського мовознавця О. О. Потебні щодо впливу особливостей мислення людини на розвиток семантики. Учений був переконаний: будь-яке правило мовознавства має своє пояснення тільки в минулому, оскільки слово неможливо досліджувати тільки в процесі його «творення»; це видається можливим тоді, коли воно віділлється в кінцеву форму, стане застиглим.

Поєднання історичного й порівняльного мовознавства та психології уможливило порівняння усіх мов, що О. О. Потебня вважав для мовознавства таким самим великим відкриттям, як і ідею людства для історії.

О. О. Потебня зосереджувався на аналізі руху не звуків, а змісту. Він писав про системний характер семантичних змін у поступовому розвитку змісту.

Засновник структурної семантики С. Ульман, розглядаючи питання діахронічної семасіології, теж приділяв велику увагу причинам семантичних змін та поняттям семантичних законів.

Проти встановлення будь-яких семантичних законів виступали Г. Шухардт, Л. Вейсгербер, Л. Шпітцер.

Г. Пауль був переконаний, що неможливо навіть і думати про те, що психічний комплекс, який склався в одній душі, дійсно може слугувати реальною базою для виникнення такого самого комплексу в іншій душі.

У XIX столітті мовознавці лише починали розробляти проблему закономірності семантичних змін, яку набагато детальніше досліджуватимуть учені XX століття і яка стане невід'ємною частиною процесу реконструкції лексичного значення.

Лінгвістичні та екстралінгвістичні причини, що призводять до зміни лексичного значення слів, упродовж 20-х – 80-х рр. XIX ст. так чи інакше визнавалися майже однаковими: фізичні (місцевість, побут, оточення, матеріально-технічний розвиток та ін.) і психологічні (соціальне життя, культура, індивідуальна психологія та ін.). Різні підходи до визначення якісного впливу різноманітних факторів на семантику слів пояснюються приналежністю дослідників до тієї чи іншої науки або її течії.

Одним із чинників, що впливає на зміну лексичного значення слова, О. О. Потебня вважав фонетичне забарвлення слова, зумовлене певним психологічним станом людини на той час, коли слово вимовляється. Щонайяскравіше це простежуємо у вигуках.

Г. Пауль уважав, що семантичні зміни спричиняються завдяки нестійкості людської психології. Саме психологія індивіда, його намагання зробити свої бажання та думки зрозумілими іншим зумовлюють ненавмисні, несвідомі семантичні зміни.

Б. Л. Уорф переконував, що мова відображає масове мислення. Вона реагує на всі зміни та нововведення, але реагує слабо та повільно, у той час як у свідомості тих, хто призводить до змін, це відбувається миттєво.

Певна схожість індивідів у фізичному і розумовому розвитку в тотожних умовах існування викликають схожі віддзеркалення у їхніх душах. Однак ці реакції не можуть бути абсолютно тотожними.

У розділі зосереджено увагу на поясненні та класифікації лексичних змін за допомогою колективної та індивідуальної психології.

Г. Пауль створив класифікацію, у якій усе розмаїття семасіологічних процесів спробував викласти наочно та якомога чіткіше: 1) звуження значення; 2) розширення значення; 3) зміщення значення; 4) інші випадки, які у різних авторів мають різне трактування. З-поміж них часто називають випадки «погіршення» та «покращення» значення, літоти, гіперболи тощо.

Треба відзначити, що цю класифікацію з певними варіаціями досить успішно використовують у навчальному процесі і в наш час.

Як сучасники (В. Вундт), так і деякі лінгвісти наступних поколінь (В. А. Звегінцев) наголошували, що Г. Пауль – один із найяскравіших представників психологічного напрямку у мовознавстві – у своїй класифікації відмовився від встановлення внутрішніх психологічних зв'язків між окремими семантичними явищами та погруповання їх за цією ознакою.

В. Вундт розділив усі семантичні зміни на *регулярні* (загальні) та *одиночні* (персональні). З-поміж *регулярних* змін значення вчений виокремлював: а) асимілятивні; б) комплікативні; в) чуттєві; г) асоціативні ущільнення значень. *Одиночні* зміни значення він розподіляв на: а) найменування за індивідуальними асоціаціями; б) індивідуальне перенесення значення; в) метафоричні зміни.

Суто практичне ставлення до процесів зміни семантичних значень слів і, як наслідок, поверховість досліджень В. Вундт уважав абсолютно неприпустимим.

Поясненню та класифікації семантичних змін за допомогою колективної та індивідуальної психології присвячували свої дослідження Ф. Бопп, Я. Грімм, В. фон Гумбольдт, А. Шлейхер, В. Вундт, Х. Штейнтал, О. О. Потебня, А. Лескін, Б. Дельбрюк, Г. Пауль.

Слабкими сторонами теоретичних поглядів цього періоду є відмова від розгляду логічних закономірностей на користь виключно психологічних та недостатня увага до конкретної історії.

У третьому розділі «**Діахронне дослідження лексичної семантики в мовознавстві 90-х рр. XIX ст. – початку XXI ст.**» розглянуто другий етап розвитку семасіології, який характеризується формуванням загальних принципів порівняльно-історичного дослідження лексичної семантики та спробою формулювання історичних законів розвитку семантичної структури слова.

Семантична система забезпечує щонайкращу можливість досліджувати зміни у розвитку мов. Словник людини ніколи не встановлюється остаточно, оскільки залежить від її оточення, що постійно змінюється.

Мінлива природа лексичного значення, як зазначає Р. О. Будагов, заважає представникам деяких напрямів сучасного мовознавства (наприклад, прибічникам структуралізму) будувати чіткі лінгвістичні схеми.

В. А. Звегінцев так само говорив про намагання деяких сучасних мовознавців позбутися розгляду лексичного значення через великі труднощі встановлення для нього обмеженого лінгвістичного кола, як це робили деякі представники структуралізму, зокрема прихильники дескриптивної лінгвістики.

Ж. Вандрієс висловлював упевненість, що не існує іншої галузі мовних досліджень, де б причини зміни явищ були чисельнішими, різноманітнішими та водночас складнішими.

Мовознавці цього періоду намагалися зрозуміти природу слів через дослідження шляху, яким їхнє значення пройшло від найдавніших часів до свого сучасного стану.

Звернення до фактів діахронії зумовлено, очевидно, тим, що на сьогодні відбувається зміна наукової парадигми, чим «виявилася подоланою негласна заборона на використання даних історії мови навіть при синхронному аналізі» (В. О. Плуґян).

Однією з головних сил еволюції лексичного значення дослідники вважають бажання охопити якомога більше значень за допомогою наявної кількості слів. Принцип економії є однією з універсальних семантичного розвитку (А. Мартіне, А. Ф. Журавльов, А. В. Ісаченко, В. В. Мартинов та ін.).

О. І. Смирницький говорив, що необхідно брати до уваги конкретні історичні умови розвитку певних мовних явищ у загальній системі кожної конкретної мови в історичну епоху відповідного суспільства. Залежність семантичних процесів від подій у суспільстві активно досліджували А. Мартіне, У. Лабов, Ф. К. Бок, Л. П. Крисін.

Семантичні зміни можуть відбуватися через зміну ставлення людей до тих чи інших явищ, що іноді мають досить конкретний характер. Ж. Вандрієс пропонує яскраві приклади з французької мови, де слова *brigand* (розбійник), *ribaud* (розпусник), *assassin* (вбивця), *grivois* (розгульний), що раніше означали певні роди військ, отримали негативні значення через грубість та розбещеність армійців.

Т. В. Гамкрелідзе та В'яч. Вс. Іванов наполягають, що не можна навіть думати про дослідження семантичного аспекту мови без співвідношення його з «позамовним світом речей».

У третьому розділі досліджено сутність та закономірності процесу зміни лексичного значення слів.

М. М. Покровський відзначав, що семасіологічні дослідження мають спричинитися до відкриття відповідних семантичних законів, обов'язкових або таких, які можна використовувати у будь-якій мові.

В. І. Абаєв уважав першочерговим висвітлення питань щодо механізму роботи свідомості; операцій, що свідомість виконує з інформацією із зовнішнього світу; загальному принципу, якому ці операції підпорядковуються; як вони формують лексико-семантичну структуру мови.

На думку Ж. Вандрієса, цілком можливою є побудова спільної семантики, яка поєднає всі спостереження за змінами у значенні слів в усіх мовах; при цьому вчений наполягав на необхідності відштовхуватися не від самих слів, а від ідей, які вони відображають.

Деякі лінгвісти XIX – XX ст. (О. О. Потебня, С. Ульман, Г. Шухардт, М. М. Покровський, В. А. Звегінцев, Т. А. Дегтярьова та ін.) критично сприймали погляди учених про неможливість встановлення закономірностей семантичного розвитку слів.

Як зауважує В. В. Левицький, найбільш експланаторні семасіологічні класифікації уклали С. Ульман, Г. Кронассер та К. Балдингер, при чому останній за основу бере праці А. Мейє, К. Яберга та інших лінгвістів.

К. Балдингер виділяє п'ять типів семантичних змін: лінгвістичні (вплив контексту), культурно-історичні (приклад К. Яберга: винахід пороху, і, як наслідок цього, зміна значення фр. *poudre* «пил > порох»), соціальні (перехід слова з однієї соціальної сфери в іншу), психічні (табу, евфемізми та ін.) та психологічні (синестезія).

Г. Кронассер виокремлює два головні типи з кількома підтипами: **А. Первинні** причини: 1) стимули зовнішнього світу, який сприймається чуттєво (зникнення, зміна та виникнення предметів, станів та дій); 2) психічні (табу, зручність, бажання досягнути чіткості, страх, іронія, гнів та ін.); 3) фізіологічні (синестезія). **Б. Вторинні**: 1) зрушення синонімів у семантичних полях; 2) зараження в консоціаціях (поняття *консоціація* увів Г. Шперберг). Остання і, як вважає Г. Кронассер, головна причина зміни значення слова полягає у «дивергенції між обмеженою кількістю слів та безмежністю явищ».

На базі праць Г. Кронассера, М. Бреалю, С. Ульмана, Е. Веландера, Г. Шпербера, Г. Хатсфельда, О. Єсперсена, Т. В. Строевої, Е. Вільямс, Т. А. Дегтярьової та інших лінгвістів, а також власних досліджень, В. В. Левицький пропонує досить повну, як на сучасний погляд, класифікацію причин семантичних змін, поділяючи їх на два великі класи:

А. Первинні, позалінгвістичні причини, зумовлені потребами комунікації в широкому загалі, тобто потребою мовців повідомляти та висловлювати свої думки та почуття: 1) *когнітивні*, зумовлені розвитком мислення, пізнавальної діяльності людини, потребою називати та висловлювати поняття (сюди ж слід віднести так звані *соціальні* причини, а саме: зміни, зумовлені розвитком суспільства, цивілізації); 2) *емотивні*, зумовлені потребою мовців висловлювати свої думки.

Б. Вторинні, внутрішньолінгвістичні причини: *синтагматичні*: а) вплив мінливого контексту (звуження, розширення, зміщення контексту); б) вплив граматичної функції; в) зараження; г) еліпси; д) вплив постійного контексту; *парадигматичні*: а) вплив звукової аналогії; б) вплив звукового символізму; г) зіткнення синонімів; д) наслідок конфлікту між несумісними значеннями слова; е) вплив інших системних відношень у лексиці.

Оскільки універсальні закони семантичних змін виводяться через порівняння багатьох мовних систем, кожна з яких вважається добре дослідженою, то й більшість учених у своїх наукових працях

робили спроби вивести закономірності семантичних модифікацій, що, безперечно, полегшило б компаративні лінгвістичні дослідження.

Питанням існування універсалій у другій половині ХХ ст. займалися Б. А. Успенський, Ч. Ф. Хоккет, Г. Хенігсвальд, У. Вайнрайх та ін.

У розділі наведено погляди мовознавців 90-х рр. ХІХ ст. – кінця ХХ ст. на співвідношення між семасіологією та етимологією в процесі реконструкції лексичного значення слів; висвітлено основні гіпотези щодо існування індоєвропейської прамови та її загальних характеристик.

Планування дослідницької діяльності обов'язково передбачає розподіл наявних мов на споріднені та неспоріднені, визначення спільного між першими і другими свідчить про їхнє історичне походження... з чого? Неможливість ігнорування схожих рис у багатьох мовах світу дає лінгвістам право говорити про певну історичну спільноту, яка володіла певною мовою – прамовою.

Кількість збігів, писав Ж. Одрі, та їх відповідність, що спостерігаємо на всіх рівнях мовної системи давніх індоєвропейських мов, робить загальну індоєвропейську мову якщо не відчутною реально, то науково обґрунтованою гіпотетично.

А. Мейє погоджувався з тим, що всі мови групувались навколо якоїсь первісної спільної мови. Однак він був переконаний, що жодна реконструкція не в змозі репрезентувати спільну мову такою, якою вона була у живому варіанті. А. Мейє вважав грубою помилкою укладання А. Шлейхером тексту цією реконструйованою прамовою.

Спроба не враховувати факт існування індоєвропейської прамови нагадує навмисне ігнорування лексичного значення в процесі історичної реконструкції, що так дивувало, а іноді й обурювало Л. Блумфілда, В. А. Звегінцева, Р. О. Будагова, В. І. Абаєва. Існування індоєвропейської прамови також не піддають сумніву А. Мейє, М. Д. Андрєєв, В. М. Топоров, Й. М. Тронський, Д. М. Ніколаєв, С. А. Старостін, D. Q. Adams, J. P. Mallory та ін.

Відомі вчені, такі, як В. І. Абаєв, О. М. Трубачов, В. В. Левицький, підкреслюють надзвичайно важливу роль етимології в семантичних дослідженнях.

На думку О. А. Меркулової, результати етимологічних досліджень були присутніми у становленні порівняльно-історичного методу.

У розділі надано характеристику двох істотно різних процедур компаративістики (на переконання деяких лінгвістів, зокрема Г. А. Клімова), що зазвичай об'єднуються як єдиною системою символізації, так і загальним терміном *реконструкція*. Термін *реконструкція*, як правило, вживається безвідносно і до самого змісту цього прийому, і до ступеня ймовірності конструктів, які при цьому вибудовуються. Лінгвіст переконує, що саме відмінності між ними змушують провести принципове розмежування між поняттям власне реконструкції з одного боку, і поняттям діахронічної інтерпретації з іншого. Таке розмежування, поза всяким сумнівом, не залишилося непоміченим в компаративістиці, але його важливість для дослідницької практики залишається не оціненою належним чином.

Компаративіст у результаті реконструкції формулює гіпотезу «першого ступеня», а потім за допомогою діахронічної інтерпретації формує гіпотезу «другого ступеня».

Сучасний російський лінгвіст О. О. Сорокіна пропонує такі принципи реконструкції прадавніх лексичних форм: 1) встановлення значень слів, що досліджуються за допомогою контекстів; 2) вивчення давньої лексики за семантичними розрядами та тематичними групами; 3) виокремлення етимологічних та типологічних даних як чинників, що науково обґрунтовують результати, отримані у процесі семантичної реконструкції; 4) врахування екстралінгвістичних даних – історичних та археологічних досліджень.

Гіпотеза про семантичний синкретизм, підкреслює В. В. Левицький, дозволяє по-новому інтерпретувати цілий ряд індоєвропейських коренів та їх дериваційно-семантичних зв'язків.

М. М. Бахтін наполягав на неможливості існування абсолютної синкретичності або абсолютної «розчленованості», так само, як неможливості існування першого, ані останнього слова.

В. В. Левицький вважає, що термін *семантичний синкретизм*, а саме, об'єднання в одному слові кількох, часто важко співвіднесених, семантичних компонентів, є, певною мірою, умовним. Те, що позначається словом *синкретизм*, пише він, може бути лише ланцюжком семантичних

трансформацій, з якого досліднику відомими є початкова та кінцева ланка. І це твердження відмінне від поглядів М. М. Бахтіна.

З-поміж основних проблем семантичної реконструкції Е. Бенвеніст зазначає можливість довести здатність двох формально тотожних або зіставлюваних морфем уподібнюватися також і за значенням. Дослідник завжди має схильність несвідомо керуватися категоріями своєї рідної мови. Проблемою постає наявність суб'єктивного характеру дослідження. Е. Бенвеніст відзначав, що реальність, залежна від інтерпретатора, вже не є реальністю.

Єдиним та загальноприйнятим принципом, на який спирався вчений, полягав у тому, що значення лінгвістичної форми визначається всією сукупністю її використань, її дистрибуцією та типами зв'язків, що з них виходять.

У сучасних дослідженнях з реконструкції лексичного значення заради отримання якомога точніших наукових результатів активно використовується комплексний методологічний підхід, що містить порівняльно-історичний та порівняльний методи. Саме таким чином здійснюється встановлення значень прадавніх форм.

О. О. Сорокіна зауважує, що метод контекстуального аналізу виявляє зміст слова через його контекстуальне оточення. Описовий метод необхідний для інтерпретації отриманих значень слів у досліджуваних мовах. За допомогою етимологічного аналізу долається межа письмової фіксації слова, і учений отримує доступ до дописемного періоду історії, оволодіває широкою культурно-історичною інформацією, що, у свою чергу, підтверджує науковість даних, отриманих у результаті семантичної реконструкції.

О. І. Смирницький писав, що яскраві докази випадкових збігів через фонетичну та семантичну подібність, не така вже рідкість навіть у споріднених мовах. Так, рос. корінь *тяг* у словах *тяга*, *тягач* та шв. *tåg* – «поїзд», англ. *tug* – «буксирний пароплав» досить подібні один до одного за звучанням та близькі за значенням, але є випадковими збігами.

Е. Бенвеніст надає наочний приклад тонкої грані між правильною та помилковою реконструкцією – англійські омоніми *story* (narrative) – «розповідь» та *story* (set of rooms) – «поверх, квартира» є те, що видається неможливим знайти таке використання, де ці слова можна було б взаємозамінити. Отже, їх потрібно сприймати як різні слова.

Без сумніву, у будь-якій праці з реконструкції, як цілком слушно відзначав болгарський лінгвіст В. І. Георгієв, є низка гіпотетичних положень.

ВИСНОВКИ

Діахронні дослідження лексичного значення допомагають розв'язати низку питань як у мовознавстві, так і в нелінгвістичних науках: історії, археології, соціології, культурології, психології тощо. Діахронна семасіологія в багатьох випадках постає поєднувальною ланкою, здавалося б, непов'язаних між собою галузей людської діяльності. З метою експланаторного аналізу наукових студій, присвячених діахронним дослідженням лексичного значення, доцільно використовувати *актуалістичний метод*. Термін *актуалістичний метод* щодо праць лінгвістично-історіографічного спрямування вперше вжито В. А. Глушечком. Цей термін поступово входить до понятійної бази лінгвістичної історіографії, що підтверджує правомірність його використання в лінгвістично-історіографічних дослідженнях.

Визначальну роль у становленні й розвитку семасіології ХІХ ст. відіграли праці Ф. І. Буслаєва, І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Потебні, М. М. Покровського, А. Шлейхера, Г. Пауля, М. Бреалю, ідеї яких, хоч і були багато в чому різними, заклали підґрунтя існування сучасної лінгвістичної науки про значення. Однією із загальноприйнятих причин зміни лексичного значення слова учені вважали вплив різних сфер суспільства (Я. Грім, Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, М. М. Покровський, Ж. Вандрієс та ін.). У протизагу цьому активно розвивалися ідеї індивідуальної психології як творчої сили розглядуваного процесу. Аналіз В. фон Гумбольдтом змістовних властивостей мови, лексичних та граматичних значень з позицій антропологізму у зв'язку зі свідомістю, мисленням, культурою, «духом народу», став відправною точкою подальших діахронних досліджень семантики. Критика занадто загального характеру цього аналізу стала своєрідним поштовхом для дослідників розробляти нові шляхи пояснення семантичних зрушень, залучаючи інші науки і, як наслідок, розширюючи

можливості лінгвістів щодо отримання альтернативних результатів (Г. Пауль, А. Шлейхер, М. М. Покровский, М. Я. Марр та інші), наявність яких і є життям будь-якої науки. Ідея історичного порівняння споріднених мов стала фундаментальною для науковців багатьох наступних поколінь завдяки поєднанню надбань історичного та порівняльного мовознавства (О. О. Потебня). Учення О. О. Потебні про внутрішню форму слова, відтворення уявлення, образу, розробка фундатором Харківської школи історичного аспекту семантики є одним з головних перспективних надбань семасіології ХІХ ст.

Постулювання ролі психічного механізму асоціації в семантичних змінах і питання про вагомість частки психології у мовознавстві дісталось у спадок і наступним поколінням дослідників. М. М. Покровський, вивчаючи лексичне значення слів за колами уявлень, ще у ХІХ ст. заклав основи теорії семантичних полів, що не перестають цікавити лінгвістів і сьогодні.

Розвиток нелінгвістичних наук, таких, як психологія, культурологія, соціологія, історія, мав позитивний вплив на дослідження мови, надаючи велику кількість артефактів з різних епох та культур. Це уможливило виокремлення певних чинників, які впливають на семантичний розвиток слів різних мов. Упродовж ХІХ – початку ХХІ ст. набули популярності етимологічні дослідження, що не могло не відбитися на розвитку діахронної семасіології, надаючи їй нові численні факти. Діахронна семасіологія звернулася до праць Я. Грімма, Ф. Боппа, Р. Раска, О. Х. Востокова, В. В. Виноградова, О. М. Трубочова та ін.

Дослідженням розпаду індоевропейської мовної сім'ї детально займалися у другій половині ХХ ст. Т. В. Гамкрелідзе та В'яч. Вс. Иванов. Вони активно використовували комплексний метод реконструкції, що є синтезом моделі «родовідного дерева» і «хвильової моделі». Зовнішня та внутрішня реконструкція і відносна хронологізація постали головними прийомами їхнього дослідження. Визначальну роль у розвитку діахронної семасіології як окремої галузі мовознавства мали принципи семантичної реконструкції, що активно розроблялися переважно впродовж ХХ ст.; вони характеризуються високим ступенем достовірності отриманих даних (В. В. Левицький, О. О. Сорокіна, О. О. Селіванова). Такими принципами вважаються: встановлення значень досліджуваних слів за контекстами; вивчення давньої лексики за семантичними розрядами і тематичними групами; визнання етимологічних і типологічних даних є чинниками, що верифікують отримані при семантичній реконструкції результати; урахування екстралінгвальних даних (історичні та археологічні дослідження). Дотримання певного алгоритму в дослідженнях з історичної семантики уможливило отримання якомога точніших наукових результатів. Класифікації семантичних змін надали підґрунтя для плідного діахронного дослідження динаміки лексичного значення.

Матеріали давніх писемних пам'яток, здобутих нелінгвістичними науками, є і будуть важливим джерелом історичного вивчення семантики, підкреслюючи невід'ємність використання цілого комплексу наукових досягнень для реалізації ідей діахронної семасіології. Спадок більш ніж двохсотрічної плідної праці в дослідженні лексичного значення слова створив надійне підґрунтя для впевненості в абсолютній необхідності результатів діахронної семасіології для побудови мовної картини світу.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Статті у наукових фахових виданнях України та у виданнях іноземних держав:

1. Ситняк Р. М. Закономірності семантичних змін у працях М. М. Покровського / Р. М. Ситняк // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. – Славянск : СГПУ, 2007. – Вып. XV. – С. 13-23.
2. Ситняк Р. М. Дослідження семантичних змін у мовознавстві ХІХ-ХХ ст. / Р. М. Ситняк // Східнослов'янська філологія : збірник наукових праць. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2008. – Вип. 15. – С. 223-229.
3. Ситняк Р. М. О. О. Потебня та Г. Пауль про семантику слова на підґрунті загальної теорії Вільгельма фон Гумбольдта / Р. М. Ситняк // Проблеми зіставної семантики. – К : КНЛУ, 2009. – Вип. 9. – С. 76-79.

4. Ситняк Р. М. Філософія та психологія як зіткнення старого та нового в дослідженні семантики слів / Р. М. Ситняк // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. – Славянск : СГПУ, 2010. – Вып. XIX. – С. 17-23.

5. Ситняк Р. М. Еволюція поглядів на семасіологію як на самостійну науку від минулого до сучасного / Р. М. Ситняк // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. – Славянск : СГПУ, 2011. – Вып. XXI. – С. 17-22.

6. Ситняк Р. М. Семасіологія і етимологія: проблеми реконструкції лексического значення / Р. М. Ситняк // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 6 (36): в 2-х ч. Ч II. – С. 177-180.

Статті у наукових виданнях:

7. Ситняк Р. М. Семасіологія та етимологія. Проблеми реконструкції лексичного значення / Р. М. Ситняк // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. – Славянск : СГПУ, 2012. – Вып. XXIII. – С. 121-127.

Матеріали конференцій:

8. Ситняк Р. М. Мовознавці XIX-XX ст. про закономірності семантичних змін / Р. М. Ситняк // Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення: матеріали міжнародної наукової конференції. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2008. – С. 109-110.

9. Ситняк Р. М. Відображення індоєвропейської лексеми *t'e/oц- /*t're/oц- «дерево», «дуб» в значеннях відповідних слів в індоєвропейських діалектах / Р. М. Ситняк // Сучасні наукові парадигми: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2011. – С. 106-108.

10. Ситняк Р. М. Проблематика семантичної реконструкції у працях Е. Бенвеніста / Р. М. Ситняк // Загальні проблеми фразеології: матеріали міжнародної наукової конференції. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2011. – С. 95-97.

11. Ситняк Р. М. Перешкоди реконструкції лексичного значення / Р. М. Ситняк // Методологія та історіографія: матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – С. 298-301.

12. Ситняк Р. М. Динамічність лексичної системи / Р. М. Ситняк // Сучасні лінгвістичні парадигми: матеріали міжнародної наукової конференції. – Горлівка : Видавництво ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2014. – С. 312-315.

АНОТАЦІЯ

Ситняк Р. М. Діахронна семасіологія: історія і сучасний стан. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» МОН України. – Одеса, 2015.

У дисертації вперше зроблено спробу виявити та науково обґрунтувати погляди на принципи діахронного дослідження семантичної структури слів та розкрити закономірності розвитку компаративістики у такій важливій її царині, як діахронна семасіологія. Дослідження здійснено в лінгвістично-історіографічному аспекті. Розкрито особливості дослідження лексичного значення слів у мовознавстві XIX – початку XXI ст.

Підкреслено, що визначальну роль у становленні й розвитку семасіології XIX ст. відіграли праці Ф. І. Буслаєва, І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Потебні, М. М. Покровського, А. Шлейхера, Г. Пауля, М. Бреая, ідеї яких, хоч і були багато в чому різними, заклали основи існування сучасної лінгвістичної науки про значення.

Важливу роль у розвитку діахронної семасіології як окремої галузі мовознавства мали принципи семантичної реконструкції, що активно розроблялися переважно впродовж XX ст.; вони характеризуються високим ступенем достовірності отриманих даних (Е. Бенвеніст, В. В. Левицький, О. О. Сорокіна, О. О. Селіванова та ін.).

Ключові слова: лінгвістична історіографія, актуалістичний метод, діахронна семасіологія, діахронна реконструкція, діахронна інтерпретація, індоєвропейська прамова, семантичні універсалиї, семантичний синкретизм.

АННОТАЦИЯ

Ситняк Р. М. Диахронная семасиология: история и современное состояние. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского» МОН Украины. – Одесса, 2015.

В диссертации впервые предпринята попытка выявить и научно обосновать взгляды на принципы диахронного исследования семантической структуры слов и раскрыть закономерности развития компаративистики в такой важной ее области, как диахронная семасиология. Исследование осуществлено в лингвистикографическом аспекте. Раскрыты особенности изучения лексического значения слов в языкознании XIX в. – начала XXI в.

Подчеркнуто, что определяющую роль в становлении и развитии семасиологии XIX в. сыграли труды Ф. И. Буслаева, И. А. Бодуэна де Куртенэ, А. А. Потебни, М. М. Покровского, А. Шлейхера, Г. Пауля, М. Бреалья, идеи которых, хотя и были во многом разными, заложили основы существования современной лингвистической науки о значении.

Развитие нелингвистических наук, таких, как психология, культурология, социология, история, оказало позитивное влияние на исследования языка, предоставляя большое количество артефактов из разных эпох и культур. Это способствовало выделению определенных факторов, которые влияют на семантическое развитие слов разных языков.

Роль психологического механизма ассоциации в семантических изменениях и вопрос о весомости части психологии в языкознании достались в наследство последующим поколениям исследователей.

Благодаря объединению достижений исторического и сравнительного языкознания идея исторического сравнения родственных языков стала фундаментальной для многих поколений лингвистов. Учение А. А. Потебни о внутренней форме слова, образе мышления, разработка основателем Харьковской школы исторического аспекта семантики является одним из главных перспективных достижений семасиологии XIX в.

Несмотря на необходимость диахронных исследований семантики в построении языковой картины мира, из-за расхождения интересов семантических исследований XX в. в различных направлениях (структурализм, генеративизм, функциональная лингвистика, компьютерная лингвистика и др.) некоторые из новых течений не включали исследование лексического значения в круг своих интересов. Структуралисты уделяли внимание исключительно синхронному аспекту значения. В исследованиях генеративистов семантика оставалась практически за пределами их интересов как следствие придания значению слова вторичной интерпретационной функции.

Диссертационное исследование подтверждает, что проведение полноценных научных исследований лексического значения слова невозможно при игнорировании того факта, что конечная и универсальная причина любых изменений в языке обусловлена природой и предназначением самого языка. Он должен оптимально выполнять основные функции – коммуникативную, номинативную и экспрессивную, что и является первопричиной всех языковых изменений. Исследование этих функций с отрывом от исторического аспекта развития любого языка ведёт к искусственности в исследовании.

Важную роль в развитии диахронной семасиологии как отдельной отрасли языкознания сыграли принципы семантической реконструкции, которые активно разрабатывались преимущественно в течение XX в.; они обеспечивают высокую степень достоверности полученных данных (Э. Бенвенист, В. В. Левицкий, А. А. Сорокина, А. А. Селиванова и др.).

Таковыми принципами считаются: установление значения исследуемых слов с помощью контекстов; изучение древней лексики по семантическим разрядам и тематическим группам; признание этимологических и типологических данных факторами, которые верифицируют полученные при семантической реконструкции результаты; принятие в расчёт экстралингвистических данных (исторические и археологические исследования). Соблюдение определённого алгоритма в работах по исторической семантике делает возможным получение максимально точных результатов.

Материалы древних письменных памятников, полученные с помощью нелингвистических наук, есть и будут важным источником исторического изучения семантики, подчёркивая неотъемлемость использования целого комплекса научных достижений для реализации идей диахронной семасиологии.

Ключевые слова: лингвистическая историография, актуалистический метод, диахронная семасиология, диахронная реконструкция, диахронная интерпретация, индоевропейский праязык, семантические универсалии, семантический синкретизм.

SUMMARY

Sitniak R. M. The diachronic semasiology: history and current state. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.15 – General linguistics. – The State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2015.

The dissertation is the first attempt to identify and justify the scientific views on the principles of diachronic study of the semantic structure of words and reveal the patterns of development of comparative studies in such an important area of it as diachronic semasiology. The study was conducted in lingvohistoriographic aspect. It discloses the characteristic features of the research of the lexical meaning of words in the linguistics of the XIX – the beginning of XXI century.

The development of non-linguistic sciences such as psychology, cultural studies, sociology, history has had a positive impact on the study of language, providing a large number of artifacts from different epochs and cultures. This has contributed to the allocation of certain factors that affect the development of semantic words in different languages.

The principles of semantic reconstruction have played a vital role in the development of diachronic semasiology as a separate branch of linguistics. They have a high degree of data accuracy (E. Benveniste, V. V. Levitsky, A. A. Sorokina, H. A. Selivanova, and others).

Key words: linguistic historiography, diachronic semasiology, diachronic reconstruction, diachronic interpretation, the Indo-European proto-language, semantic universals, semantic syncretism.

Підписано до друку 19.02.2015 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 728.

Видавництво Б.І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
